

MÜHARİBƏ VETERANLARININ SOSIAL HƏYATA İNTEQRASIYASININ TƏHLİLİ

UOT 316

DOI: <https://doi.org/10.30546/3006-0346.2025.1.85.0175>

ŞİRİN MƏHƏMMƏD

*Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
doktorant**E-mail: muhammadshirin123@gmail.com*

Giriş

Müharibə veteranları müasir cəmiyyətlərin diqqət mərkəzində olan xüsusi sosial qruplar arasında yer alır. Onların qarşılaşdığı sosial, psixoloji və iqtisadi problemlər, həmçinin cəmiyyətə yenidən inteqrasiya prosesindəki çətinliklər inklüzivlik anlayışının zəruriliyini ortaya qoyur. Müharibənin gətirdiyi dağıdıcı təsirlər təkcə döyüş meydanlarında yox, həm də fərdlərin həyatının hər bir sahəsində hiss olunur. Bu baxımdan, müharibə veteranları münəfiqə bölgələrində xidmət göstərmiş, fiziki və psixoloji travmalara məruz qalmış şəxslərdir. Onların bir çoxu post-travmatik stres pozuntusu (PTSP), fiziki əlilliklər və sosial təcrid ilə mübarizə aparır. Veteranlar müharibə sonrası dövrdə yalnız tibbi yardıma deyil, həm də mənəvi və emosional dəstəyə ehtiyac duyurlar. Onların cəmiyyətlə yenidən əlaqə qurması üçün iş imkanları, təhsil proqramları və sosial iştirak platformalarının təmin edilməsi zəruridir.

Bu baxımdan, məqalənin əsas məqsədi müharibə veteranlarının sosial inklüzivlik ehtiyaclarının müasir cəmiyyətlərdəki əhəmiyyətini vurğulamaq və onların cəmiyyətə yenidən inteqrasiyasını dəstəkləyən strategiyaları təhlil etməkdir. Tədqiqat sosioloji və psixoloji yanaşmaları birləşdirərək veteranların qarşılaşdığı çətinlikləri və onların həllinə yönəlmiş tədbirləri araşdırır. Araşdırmada həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət metodlarından istifadə edilmiş, veteranların sosial və iqtisadi fəaliyyətlərdə iştirak səviyyələri ilə yanaşı, onların şəxsi təcrübələri və sosial dəstək sistemlərinin effektivliyi fokus qrupları və müsahibələr vasitəsilə öyrənilmişdir.

Məqalə müharibə veteranlarının sosial inklüzivlik problemlərinin çoxşaxəli bir yanaşma ilə həllinə dair tədqiqatlara yeni perspektivlər əlavə edir. Dünya təcrübəsini müqayisəli şəkildə analiz edərək, sosial siyasətin inkişafında beynəlxalq yanaşmaların tətbiqinin əhəmiyyətini ortaya qoyur və Azərbaycan üçün tövsiyələr təqdim edir.

Veteranlarının sosial inklüzivliyinin nəzəri-metodoloji bazası

Müharibə veteranlarının sosial inklüzivliyə ehtiyacı onların müharibə sonrası qarşılaşdığı unikal çətinliklərdən qaynaqlanır. Bu ehtiyac bir neçə əsas amilə dayanır. Bunlardan birincisi psixoloji travmalardır. Müharibə veteranları tez-tez post-travmatik stres pozuntusu, depressiya və digər problemlərlə üzləşirlər. Bu psixoloji travmalar onların normal sosial həyatlarına davam etməsini çətinləşdirir və təcrid olunmalarına səbəb olur. Veteranlar bu travmalardan xilas olmaq və yenidən cəmiyyətin aktiv üzvü olmaq üçün psixoloji dəstəyə ehtiyac duyurlar. Veteranlar arasında posttravmatik stres pozuntusu (PTSP) və intihar riski kimi zehni sağlamlıq problemləri geniş yayılmışdır. "Journal of Nervous and Mental Disease" jurnalında yayımlanan bir araşdırmaya görə, təxminən 4% veteran hazırda PTSP-dən əziyyət çəkir və PTSP yaşamışların üçdə bir hissəsindən çoxunda bir və ya bir neçə simptom davam edir (1, s.224). Veteranlar arasında intihar riski ümumi əhali ilə müqayisədə daha yüksəkdir. Bu riskə PTSP, depressiya və mülki həyata adaptasiya çətinlikləri kimi faktorlar təsir edir. Körfəz Müharibəsi veteranları arasında yorğunluq, baş ağrıları və koqnitiv çətinliklər kimi bir sıra xroniki simptomlar müşahidə olunur ki, bunlar ümumilikdə "Körfəz Müharibəsi Sindromu" kimi tanınır. Bu vəziyyət xidmət zamanı müxtəlif ətraf mühit təhlükələrinə məruz qalma ilə əlaqələndirilmişdir (2, s.702).

Bundan başqa, müharibə zamanı yaralanan və ya əlil olan veteranlar fiziki məhdudiyətlər səbəbindən cəmiyyətin bir çox fəaliyyətinə tam şəkildə qatılmaqda çətinlik çəkir. Onların sosial fəaliyyətlərə tam qoşulması üçün fiziki reabilitasiya xidmətlərinə və uyğun mühitə ehtiyacı var.

Digər bir səbəb iqtisadi çətinliklərdir. Müharibədən qayıdan veteranların bir çoxu iş tapmaqda və sabit gəlir əldə etməkdə çətinlik çəkir. Onların hərbi təcrübəsi mülki iş bazarına uyğun olmadığı üçün, əlavə təhsil və ya təlimə ehtiyac duyurlar. Veteranlar üçün xüsusi məşğulluq proqramları və iqtisadi dəstək

mexanizmləri olmadan, onlar maliyyə problemləri ilə üzləşir və cəmiyyətdən daha çox təcrid olunur.

Müxtəlif kompleks ehtiyaclara malik veteranların ailələri sağlamlıq və sosial xidmətlərə çıxışda və bu xidmətlərdən yararlanmaqda ciddi çətinliklərlə qarşılaşırlar. Hərbi və mülki xidmət sistemlərinin qarşılıqlı təsirləri bu ailələr üçün dəstək prosesini daha da mürəkkəbləşdirə bilər. Bu barədə aparılmış sistemli bir araşdırma veteran ailələrinin kompleks ehtiyaclarının ödənilməsində çətinliklərlə üzləşdiyini və onların sağlamlıq və sosial xidmətlərə çıxışında maneələrin olduğunu vurğulayır. Veteranların ailələri həm hərbi, həm də mülki xidmət sistemləri ilə əlaqə saxlamaq məcburiyyətində qalır ki, bu da xidmətlərin koordinasiyasını və uyğunlaşdırılmasını çətinləşdirir. Belə vəziyyət həm veteranların, həm də ailə üzvlərinin rifahına mənfi təsir göstərir. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, ailələrin ehtiyaclarını dəstəkləyəcək daha səmərəli və əlaqələndirilmiş yanaşmalara ehtiyac var (3).

Üstəlik cəmiyyətin mənfi stereotipləri də burada rol oynayır. Bəzi hallarda veteranlara qarşı mövcud olan mənfi stereotiplər onların cəmiyyətə inteqrasiyasını çətinləşdirir. Veteranlar bəzən aqressiv və stabillikdən məhrum şəxslər kimi qəbul olunur, bu da onların iş qəbul olunmasında və sosial həyatlarında əlavə maneələr yaradır. Veteranlar müharibə sonrası cəmiyyətdə özlərinə uyğun yer tapmaqda çətinlik çəkə bilərlər. Onların döyüş təcrübələri və mülki həyatda qarşılaşdıqları fərqlər onları sosial fəaliyyətlərdən uzaqlaşdırır. Bu səbəbdən onlar üçün ictimai iştirak proqramları və sosial dəstək təşəbbüsləri həyata keçirilməlidir (4, p.989).

Digər tərəfdən, iqtisadi maneələr də veteranların cəmiyyətə inteqrasiyasında böyük problemlər yaradır. Müharibədən sonra iş imkanlarının azalması və əmək bazarına daxil olmaqda çətinliklər veteranları maddi sıxıntılarla üz-üzə qoyur. Bir çox veteran sosial yardım proqramlarına güvənməyə məcbur qalır. Lakin bu yardım proqramları çox zaman kifayət qədər təsirli və davamlı olmur (5, p.1393) Onların məşğulluğunu təmin etmək üçün xüsusi olaraq veteranlara yönəlmiş iş imkanlarının yaradılması və peşə təhsili proqramlarının tətbiqi vacibdir. Veteranların sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməsi üçün güzəştli kreditlər təqdim edilməli və dövlət tərəfindən xüsusi təşviq proqramları həyata keçirilməlidir. Eyni zamanda, veteranların cəmiyyətə yenidən inteqrasiyasını asanlaşdırmaq üçün onların

maliyyə müstəqilliyini təmin edən uzunmüddətli iqtisadi strategiyalar hazırlanmalıdır.

Veteranların psixoloji sağlamlığı məsələsi xüsusi diqqət tələb edir. Müharibə zamanı yaşanan travmalar bir çox halda uzun müddət müalicə olunmadan qalır və bu, ciddi psixoloji problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Veteranların emosional travmaları ilə mübarizə aparmaq üçün onların psixoloji dəstək proqramlarına çıxışı təmin olunmalıdır. Psixoloji problemlər təkcə fərdi deyil, həm də ailə üzvləri ilə münasibətlərə mənfi təsir göstərərək sosial təcridi gücləndirə bilər (6, p.104). Bu səbəbdən veteranlar və onların ailələri üçün xüsusi psixoterapiya seansları təşkil edilməlidir. Həmçinin, psixoloji dəstəyin cəmiyyət səviyyəsində dəstəklənməsi, veteranların yenidən cəmiyyətin aktiv üzvlərinə çevrilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Bu, həm də veteranların özünüdərinin və özünəinamının bərpasına kömək edəcəkdir.

Mənfi stereotiplərin və psixoloji travmaların təsiri ilə veteranlar çox zaman sosial fəaliyyətlərdən uzaqlaşır və cəmiyyətdən təcrid olunmuş vəziyyətə düşürlər. Bu təcrid onların inteqrasiya prosesini çətinləşdirir. Cəmiyyətin veteranlara olan münasibətində dəyişikliklər etmək, onları fəal şəkildə sosial fəaliyyətlərə cəlb etmək lazımdır. Veteranların idman, mədəniyyət və ictimai tədbirlərdə iştirakı üçün xüsusi proqramlar hazırlanmalıdır. Onlar bu tədbirlərdə özlərini cəmiyyətin bir hissəsi kimi hiss etməli, digər sosial qruplarla əlaqələr qurmalıdırlar. Bu, həm veteranların sosial adaptasiyasını gücləndirir, həm də onların cəmiyyətə inteqrasiyasını asanlaşdırır.

Bu məqamda müharibə veteranlarını sosial inklüzivliyə ehtiyacı olan xüsusi sosial qrup kimi tədqiq etmək üçün sosioloji yanaşma mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu metodologiya veteranların sosial təcrid vəziyyətini, cəmiyyətlə əlaqələrinin gücləndirilməsi yollarını və onların sosial inteqrasiyasını araşdırmağa imkan verir. Burada həm cəmiyyət, həm də keyfiyyət metodlarından istifadə edilir. Veteranların sosial fəaliyyətlərdə iştirak nisbətləri, işsizlik səviyyələri və dəstək xidmətlərindən istifadə tezliyi cəmiyyət analizi ilə araşdırılır. Eyni zamanda, onların şəxsi təcrübələri və sosial maneələrlə bağlı hissələri fokus qrupları və müsahibələr vasitəsilə öyrənilir (7, p.304). Psixoloji yanaşma isə öz növbəsində veteranların travma sonrası reabilitasiyası və emosional rifahına yönəlmiş tədqiqatları əhatə edir. PTSD kimi problemlərin müəyyən edilməsi üçün psixometrik

testlərdən istifadə edilir, eyni zamanda psixoterapiya proqramlarının effektivliyini qiymətləndirmək üçün eksperimental metodlar tətbiq olunur. Veteranların psixoloji sağlamlığı sosial inteqrasiyanın əsas amili olduğu üçün bu yanaşma onların emosional balansının bərpasında mühüm rol oynayır.

Veteranların sosial inklüzivliyinin təmin edilməsində dünya təcrübəsi

Veteranların psixoloji sağlamlığı məsələsi ABŞ təcrübəsində xüsusi yer tutur. Mühəribə travmalarının yaratdığı psixoloji problemlərlə mübarizə aparmaq üçün xüsusi tibbi və psixoloji dəstək proqramları həyata keçirilir. Bu xidmətlər veteranların emosional rifahını təmin etməklə yanaşı, onların ailə və sosial münasibətlərinə də müsbət təsir göstərir. Psixoloji dəstəyin davamlı və əlçatan olması, veteranların sosial inteqrasiyasına böyük töhfə verir. Psixoloji sağlamlıq sahəsində ABŞ Veteranlar İşləri Departamenti (VA) geniş xidmətlər təqdim edir. "Wounded Warrior Project" çərçivəsində fəaliyyət göstərən "Warrior Care Network" proqramı post-travmatik stres pozuntusu (PTSP) və travmatik beyin zədələri (TBI) ilə mübarizə aparan veteranlara mütəxəssis yardımı göstərir (8). Bu proqramın bir hissəsi olaraq veteranlar Yale və Harvard kimi nüfuzlu tibb mərkəzlərində müalicə ala bilirlər. Psixoloji dəstək proqramları yalnız fərdi rifahı yaxşılaşdırmaqla qalmır, həm də veteranların ailə həyatına və cəmiyyətlə münasibətlərinə müsbət təsir göstərir.

Veteranların sosial adaptasiyası və icma dəstəyi də ABŞ-da əsas prioritetlərdən biridir. Müxtəlif icma əsaslı layihələr vasitəsilə veteranlar sosial fəaliyyətlərə cəlb olunur, bu isə onların təcrid hissini azaltmağa və yeni sosial əlaqələr qurmağa kömək edir. Belə təşəbbüslər veteranların cəmiyyətin fəal üzvləri kimi iştirakını təmin edir və onların adaptasiya prosesini sürətləndirir. Məşğulluq və təhsil sahəsində ABŞ-ın həyata keçirdiyi proqramlar arasında "Hire Heroes USA" xüsusi diqqətə layiqdir (9). Bu proqram veteranların iş tapmasına kömək edir, onların hərbi təcrübəsini mülki sahələrdə tətbiq etmək üçün məsləhətlər verir və CV hazırlamaqda dəstək göstərir. Digər tərəfdən, "GI Bill" proqramı vasitəsilə veteranlar təhsil xərclərini qarşılayaraq ali təhsil və peşə təlimi alırlar (10). Bu proqramın köməyi ilə minlərlə veteran yeni peşə sahələrində fəaliyyət göstərmək imkanı qazanmışdır. Məsələn,

mühəribədən sonra ali təhsil almaq istəyən veteranlar bu proqramdan istifadə edərək mühəndislik, tibb və ya biznes kimi sahələrdə karyera qururlar.

Veteranların sosial adaptasiyasını dəstəkləmək üçün "Team Red, White & Blue" adlı təşkilat xüsusi layihələr həyata keçirir (11). Bu təşəbbüs veteranları idman tədbirlərində, könüllü layihələrdə və ictimai fəaliyyətlərdə iştirak etməyə təşviq edir. Məsələn, veteranlar bu təşkilat vasitəsilə marafonlarda iştirak edir, cəmiyyətlərindəki problemlərin həllinə dəstək verir və yeni dostluqlar qururlar. Bu cür sosial əlaqələr onların özlərini cəmiyyətin ayrılmaz hissəsi kimi hiss etməsinə yardım edir.

Mənzil sabitliyinin təmin olunması veteranların cəmiyyətə inteqrasiyasında mühüm rola malikdir. ABŞ hökuməti tərəfindən təqdim olunan xüsusi ipoteka proqramları, veteranların mənzil problemlərinin həlli üçün geniş imkanlar yaradır. Bundan əlavə, maliyyə məsləhət xidmətləri və yardımlar veteranların iqtisadi müstəqilliyini təmin etməyə yönəlib. Mənzil problemlərinin həllində ABŞ hökuməti tərəfindən təqdim olunan "VA Home Loans" proqramı mühüm əhəmiyyətə malikdir (12). Bu proqram vasitəsilə veteranlar aşağı faizli ipoteka kreditləri əldə edərək ev sahibi olurlar. Məsələn, mühəribədən qayıdan bir çox veteran bu proqramdan istifadə edərək ailələri üçün sabit yaşayış şəraiti təmin edir. Mənzil sabitliyi veteranların yenidən sosial həyata adaptasiyasını asanlaşdırır.

ABŞ-da hüquqi yardımın təşkili də veteranların sosial inklüzivliyində mühüm addımdır. Veteranlar hüquqlarını qorumaq və müxtəlif hüquqi maneələri aradan qaldırmaq üçün geniş hüquqi xidmətlərdən faydalana bilirlər. Bu yanaşma onların müstəqil və hüquqi cəhətdən güclü fərdlər kimi cəmiyyətdə yer almasına kömək edir. Veteranların hüquqlarının müdafiəsi və hüquqi məsələlərdə dəstək üçün "Veterans Legal Institute" təşkilatı fəaliyyət göstərir (13). Bu təşkilat veteranlara imtiyaz tələbləri, borcların idarə olunması və digər hüquqi məsələlərdə pulsuz yardım təqdim edir.

ABŞ-ın bu çoxşaxəli yanaşması göstərir ki, veteranların sosial inklüzivliyinin təmin olunması yalnız onların fərdi ehtiyaclarının qarşılınması deyil, eyni zamanda cəmiyyətin rifahına töhfə vermək baxımından da vacibdir. Veteranların iş imkanlarının artırılması, psixoloji və sosial dəstəyin təmin olunması, mənzil və hüquqi məsələlərin həlli kimi tədbirlər onların cəmiyyətə tam inteqrasiyasını təmin edir.

Azərbaycan da bu təcrübədən bəhrələnərək öz veteranlarının sosial inklüzivliyini təmin etmək üçün effektiv strategiyalar tətbiq edə bilər.

Qardaş Türkiyə Respublikası da öz növbəsində müharibə veteranları olan qazilərin sosial inteqrasiyası və rifahını təmin etmək məqsədilə müxtəlif sosial siyasət və proqramlar həyata keçirir. Bu sahədəki təcrübə bir neçə əsas istiqamətlərdə cəmlənir. Bunlardan birincisi hüquqi tənzimləmələr və idarəetmədir. 2011-ci ildə Ailə və Sosial Xidmətlər Nazirliyi nəzdində Şəhid Yaxınları və Qazilər Baş İdarəsi yaradılmışdır (14). Bu qurum qazilərə və şəhid ailələrinə yönəlik sosial xidmətlərin həyata keçirilməsi və koordinasiyasından məsuldur.

Sosial və iqtisadi dəstək çərçivəsində isə qazilərə aylıq təqaüdlər və digər maddi yardımlar təqdim olunur. 2023-cü ilin məlumatlarına görə, gazi aylıqları artırılmış və qazilərin həyat standartlarının yüksəldilməsi məqsədilə əlavə sosial yardımlar təmin edilmişdir. Bununla yanaşı, qazilərin və şəhid ailələrinin üzvlərinin dövlət qurumlarında işlə təmin olunması üçün xüsusi kvotalar ayrılmışdır. Bu, onların iqtisadi müstəqilliyini təmin etmək və cəmiyyətə inteqrasiyasını asanlaşdırmaq məqsədi daşıyır.

Təhsil və təlim dəstəyi çərçivəsində, qazilərin və şəhid ailələrinin uşaqlarına təhsil bursları və digər təhsil imkanları təqdim olunur. 2025-ci il üçün nəzərdə tutulan proqramlar çərçivəsində, bu ailələrin övladlarına müxtəlif təhsil dəstəkləri və burslar təmin ediləcəkdir. Eyni zamanda, qazilərə və onların ailələrinə tibbi və psixoloji dəstək xidmətləri təqdim olunur. Bu xidmətlər, onların fiziki və psixoloji sağlamlığını qorumaq və cəmiyyətə inteqrasiyasını dəstəkləmək məqsədi daşıyır.

Bundan əlavə, qazilərə və şəhid ailələrinə mənzil təminatı və ya mənzil yardımları təqdim olunur. Məsələn, TOKİ (Toplu Konut İdarəsi) tərəfindən həyata keçirilən layihələrdə bu ailələrə xüsusi mənzil imkanları təmin edilir (15). Qazilərin və şəhid ailələrinin sosial həyata inteqrasiyasını dəstəkləmək üçün müxtəlif sosial, idman və mədəni tədbirlər təşkil olunur. Bu tədbirlər onların cəmiyyətlə daha sıx əlaqə qurmasına və sosial adaptasiyasına kömək edir. Türkiyənin bu sahədəki təcrübəsi qazilərin və şəhid ailələrinin sosial, iqtisadi və psixoloji ehtiyaclarını qarşılamaq üçün çoxşaxəli bir yanaşma tətbiq edildiyini göstərir. Bu siyasət onların cəmiyyətə tam inteqrasiyasını təmin etmək və həyat keyfiyyətini artırmaq məqsədi daşıyır.

Bu sahədəki ən nümunəvi ölkələrdən biri Finlandiyadır. Finlandiya müharibə veteranlarına dəstək göstərmək sahəsində uzunmüddətli ənənəyə malikdir və onların sağlamlıq və sosial ehtiyaclarını qarşılamağa yönəlmiş genişmiqyaslı xidmətlər təqdim edir. Bu xidmətlərə səhiyyə, reabilitasiya, yaşayış dəstəyi və sosial yardım daxildir ki, bu da veteranların qayğı və tanınmasını təmin edir. Finlandiyada müharibə veteranları geniş səhiyyə xidmətlərindən yararlanmaq hüququna malikdirlər. Keyfiyyətli və əlçatanlığı ilə tanınan Finlandiya səhiyyə sistemi veteranlara ilkin və ixtisaslaşmış tibbi yardımlar təqdim edir. Bu yardımlara mütəmadi tibbi müayinələr, mütəxəssis konsultasiyaları və zəruri müalicələr daxildir. Sistem səhiyyə və sosial xidmətlərin inteqrasiyasına xüsusi diqqət yetirir ki, bu da veteranların koordinasiya olunmuş və əhatəli qayğı almasını təmin edir. Veteranların yaşayış ehtiyaclarını qarşılamaq məqsədilə Finlandiya müxtəlif yardım növləri təqdim edir. Buraya əlillik səbəbindən mənzillərin modifikasiyasına dəstək və uyğun yaşayış yerlərinə çıxış təminatı daxildir. Bu, veteranların müstəqil və rahat yaşamasını təmin edir (16, p.493). Səhiyyə və sosial xidmətlərin regional və yerli səviyyələrdə inteqrasiyası bu dəstəyin təqdim edilməsini asanlaşdırır. Səhiyyə və yaşayış yardımından kənar, Finlandiya veteranların sosial rifahına böyük önəm verir. Müxtəlif təşkilatlar və icma qrupları sosial dəstək göstərir, tədbirlər təşkil edir və veteranların cəmiyyətlə əlaqədə qalmasını təmin edir.

Finlandiya hökuməti Cəbhə Veteranlarına Təqaüd və Əlavə Cəbhə Veteranlarına Təqaüd proqramları vasitəsilə maliyyə dəstəyi təqdim edir (17). Bu yardımlar funksional qabiliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə azalmış veteranların xərclərini qarşılamaq məqsədini güdür. Dövlət Xəzinədarlığı Hərbi Yaralanmalar Aktı çərçivəsində əlil veteranlara və onların ailələrinə kompensasiya təqdim edir (18) Bu yardımlar tibbi yardım, reabilitasiya, evdə qayğı xidmətləri və yaşayış şəraitinin təkmilləşdirilməsini əhatə edir. Əlil veteranlar, onların həyat yoldaşları və dul qadınlar üçün iki həftəyə qədər rezident reabilitasiya və ya 15 günədək intensiv ambulator reabilitasiya xidmətləri təqdim olunur. Xaricdə yaşayan cəbhə veteranları Finlandiyada və ya yaşadıkları ölkələrdə reabilitasiya xidmətlərindən istifadə edə bilərlər. Finlandiyada Müharibə Əlilləri Assosiasiyası kimi təşkilatlar veteranların hüquqlarını müdafiə edir və onların rifahına töhfə verir. Bu

proqramlar Finlandiyanın veteranların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış dəstək təmin etməkdəki səylərini əks etdirir (19).

Nəticə

Nəticədə, müharibə veteranlarının sosial inklüzivliyi müasir cəmiyyətlərin sosial siyasətində mühüm yer tutur və onların cəmiyyətə yenidən inteqrasiyası yalnız fərdi rifahı deyil, bütövlükdə sosial harmoniyanı təmin etmək üçün vacibdir. Müharibədən qayıdan veteranların üzləşdiyi çətinliklər çoxşaxəli olduğundan onların həllinə kompleks yanaşma tələb olunur. Psixoloji travmalar, iqtisadi maneələr, sosial təcrid və mənfi stereotiplər kimi problemlər veteranların cəmiyyətə inteqrasiyasını ləngidən əsas amillərdir. Bu səbəbdən psixoloji dəstək proqramları, iqtisadi təşəbbüslər və ictimai maarifləndirmə kampaniyaları kimi çoxşaxəli yanaşmalar tətbiq edilməlidir. Veteranların iş bazarına daxil olması, onların iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsi və peşəkar potensiallarının cəmiyyətin inkişafı üçün istifadəsi baxımından əhəmiyyətlidir. Eyni zamanda, onların emosional sabitliyi və ailədaxili münasibətləri gücləndirən psixoloji dəstək tədbirləri həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə sosial rifahın təməlini təşkil edir. Bu tədbirlərin koordinasiyalı şəkildə tətbiqi veteranların sosial təcridəndən çıxarılmasına və cəmiyyətin fəal üzvlərinə çevrilməsinə töhfə verir.

Bununla belə, müharibə veteranlarının cəmiyyətə tam inteqrasiyası təkcə dəstək mexanizmlərinin yaradılması ilə məhdudlaşmamalıdır. Sosial inklüzivlik veteranların aktiv şəkildə cəmiyyətin hər bir sahəsində iştirakını təmin etməyi nəzərdə tutur. Veteranlara qarşı mənfi stereotiplərin aradan qaldırılması, onların sosial və mədəni tədbirlərə cəlb olunması, həmçinin ailələrinin ehtiyaclarının nəzərə alınması kimi yanaşmalar inklüzivlik strategiyalarını daha təsirli edir. Veteranların özlərini dəyərli hiss etməsi və yeni sosial şəbəkələr qurması yalnız onların deyil, bütövlükdə cəmiyyətin sabitliyinə müsbət təsir göstərir. Bu kontekstdə, dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarının birgə fəaliyyəti sosial siyasətin daha məqsədyönlü və uzunmüddətli nəticələr əldə etməsinə şərait yaradır. Veteranların təcrid olunmaması və onların potensialının cəmiyyətin ümumi inkişafına yönəldilməsi inklüziv siyasətin əsas məqsədlərindən biri olaraq qalmalıdır. Ümumilikdə, müharibə veteranlarının cəmiyyətə tam inteqrasiyası yalnız fərdi səviyyədə deyil, həm də

cəmiyyətin bütövlükdə inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan fundamental sosial məsələdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Bartlett, B. et al. *Military Veteran Status and Posttraumatic Stress Disorder Symptomatology Among Urban Firefighters The Moderating Role of Emotion Regulation Difficulties. The Journal of Nervous and Mental Disease* 207(4):p 224-231, April 2019. DOI: 10.1097/NMD.0000000000000958
2. Manhapra, A. et al. *Who Uses Veterans Mental Health Services? A National Observational Study of Male Veteran and Nonveteran Mental Health Service Users. The Journal of Nervous and Mental Disease* 209(10):p 702-709, October 2021. DOI: 10.1097/NMD.0000000000001369
3. Maguire, A. et al. *Veteran families with complex needs: a qualitative study of the veterans' support system. BMC Health Services Research* volume 22, Article number: 74 (2022). <https://bmchealthservices.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12913-021-07368-2>
4. Liu, S., Silanskis, E., Knetig, J., & Holliday, R. *Intimate Partner Violence Screening for Veterans Accessing Homelessness Services. Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 2022, 32(7-8), 989-1004. <https://doi.org/10.1080/10926771.2022.2112337>
5. Szukis, H. et al. *Economic burden of treatment-resistant depression among veterans in the United States. Current Medical Research and Opinion*, 2021, 37(8), 1393-1401. <https://doi.org/10.1080/03007995.2021.1918073>
6. Manheim, C. E., Haverhals, L. M., Jones, J., & Levy, C. R. *Allowing Family to be Family: End-of-Life Care in Veterans Affairs Medical Foster Homes. Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 2016, 12(1-2), 104-125. <https://doi.org/10.1080/15524256.2016.1156603>
7. Adams, R.E. et al. *Social and Psychological Risk and Protective Factors for Veteran Well-Being: The Role of Veteran Identity and Its Implications for Intervention. Mil Behav Health*. 2019 Mar 12;7(3):304-314. doi: 10.1080/21635781.2019.1580642.
8. *How Warrior Care Network Accelerates Mental Health and PTSD Recovery for Veterans. Wounded Warrior Project. URL: <https://newsroom.woundedwarriorproject.org/How-Warrior-Ca>*

re-Network-Accelerates-Mental-Health-and-PT-SD-Recovery-for-Veterans

9. *Our mission is your next one. Hire Heroes USA.* URL: <https://www.hireheroesusa.org/about/>

10. *Servicemen's Readjustment Act (1944).* National Archives. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/servicemens-readjustment-act>

11. *What We Do: Our Programs.* Team Red, White & Blue. URL: <https://teamrwb.org/programs>

12. *VA Loans: The Complete Guide.* Veterans United. URL: <https://www.veteransunited.com/va-loans/#loan-type>

13. *Mission & Overview.* Veterans Legal Institute. URL: <https://www.vetslegal.org/about-us/mission-overview/>

14. *T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü: Tarihçe.* URL: <https://www.aile.tr/syggm/genel-mudurluk/tarihce/>

15. *Şehit Yakınları-Gaziler: Sosyal Konut Hamlesi.* URL: <https://talep.toki.gov.tr/sehitvegazi.html>

16. Nivala, S., & Sarvimäki, A. *The lifelong struggle of Finnish World War II veterans.* *Aging & Mental Health*, 2015, 19(6), 493–499. <https://doi.org/10.1080/13607863.2014.954525>

17. *60 vuotta opiskelustipendejä sotaorvoille ja veteraanien lapsille.* 02.03.2009. URL: <https://www.stinfo.fi/tiedote/34737/60-vuotta-opiskelustipendeja-sotaorvoille-ja-veteraanien-lapsille?publisherId=3390>

18. *Privacy policy: Compensation to the applicant under the Military Injuries Act.* 13.05.2019. URL: <https://www.valtiokonttori.fi/en/universal/privacy-policy-compensation-to-the-applicant-under-the-military-injuries-act/>

19. *The Disabled War Veterans' Association of Finland / Sotainvalidien Veljesliiton Etelä-Pohjanmaan piiri ry.* URL: <https://epsotainvalidipiiri.kotisivukone.com/in-english>

Анализ интеграции ветеранов войны в социальную жизнь

РЕЗЮМЕ

Ветераны войны являются одной из самых уязвимых социальных групп в современных обществах, нуждающихся в реинтеграции и социальной инклюзии. Основными проблемами, с которыми сталкиваются ветераны, являются

посттравматическое стрессовое расстройство (ПТСР), физические увечья, экономические трудности и социальная изоляция. Данная статья анализирует меры, направленные на социальную инклюзию ветеранов, и их эффективность, изучая пути укрепления их связей с обществом. Обеспечение экономической независимости ветеранов, развитие программ психологической поддержки и преодоление негативных стереотипов выделяются в качестве ключевых стратегий. Мировой опыт, особенно примеры США, Турции и Финляндии, подчеркивает значимость различных мероприятий для социальной интеграции ветеранов. Адаптация этих подходов к реалиям Азербайджана может существенно способствовать улучшению благосостояния ветеранов в стране. Статья также подчеркивает комплексные потребности семей ветеранов, предлагая более широкое их рассмотрение в социальной политике. В итоге, комплексный подход к поддержке инклюзии ветеранов войны не только способствует их социальной интеграции, но и укрепляет общую гармонию в обществе.

Ключевые слова: ветераны войны, инклюзия, теоретический подход, методология, мировой опыт.

Analysis of the integration of war veterans into social life

SUMMARY

War veterans are among the most vulnerable social groups in modern societies, requiring reintegration and social inclusion. The main challenges faced by veterans include post-traumatic stress disorder (PTSD), physical disabilities, economic hardships, and social isolation. This article analyzes measures aimed at fostering social inclusion for veterans and evaluates their effectiveness by exploring ways to strengthen their connections with society. Ensuring veterans' economic independence, developing psychological support programs, and eliminating negative stereotypes emerge as key strategies. Global experiences, particularly examples from the USA, Turkey, and Finland, highlight the significance of various initiatives for veterans' social integration. Adapting these approaches to Azerbaijan's realities could significantly contribute to improving veterans' welfare in the country. The article also emphasizes

the complex needs of veterans' families, advocating for their broader consideration in social policies. Ultimately, comprehensive approaches to supporting war veterans' inclusion not only facilitate their social integration but also contribute to overall societal harmony.

Keywords: *war veterans, inclusion, theoretical approach, methodology, global experiences.*

XÜLASƏ

Müharibə veteranları müasir cəmiyyətlərin ən həssas sosial qruplarından biri olaraq, cəmiyyətə yenidən inteqrasiya və sosial inklüzivlik ehtiyacları ilə diqqət mərkəzindədirlər. Veteranların qarşılaşdığı əsas problemlər arasında post-travmatik stres pozuntusu (PTSP), fiziki əlilliklər, iqtisadi çətinliklər və sosial təcrid dayanır. Bu məqalə veteranların sosial inklüzivliyinə yönəlmiş tədbirləri və onların effektivliyini təhlil etməklə, onların cəmiyyətlə əlaqələrinin gücləndirilməsi yollarını araşdırır. Veteranların iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsi psixoloji dəstək proqramlarının inkişafı və mənfi stereotiplərin aradan qaldırılması əsas strategiyalar kimi önə çıxır. Dünya təcrübəsi xüsusilə ABŞ, Türkiyə və Finlandiya nümunələri veteranların sosial inteqrasiyası üçün müxtəlif tədbirlərin əhəmiyyətini göstərir. Bu yanaşmaların Azərbaycan reallıqlarına uyğunlaşdırılması ölkədə veteranların rifahının artırılmasına mühüm töhfə verə bilər. Məqalə həm də veteranların ailələrinin kompleks ehtiyaclarını vurğulayaraq, onların sosial siyasətdə daha geniş nəzərə alınmasını təklif edir. Nəticə etibarilə, müharibə veteranlarının inklüzivliyini dəstəkləyən kompleks yanaşmalar onların sosial inteqrasiyasını təmin etməklə yanaşı, cəmiyyətin ümumi harmoniyasına da töhfə verir.

Açar sözlər: *Müharibə veteranları, inklüzivlik, nəzəri yanaşmalar, metodologiya, dünya təcrübəsi.*